

Katuba u židovskom pravu¹

(הבית)

VANJA-IVAN SAVIĆ*

Pravni fakultet Sveučilišta u Zagrebu
Zagreb, Hrvatska

Pregledni rad

UDK: 348.9 : 296

doi: 10.3935/rsp.v22i2.1299

Primljeno: travanj 2015.

Autor u tekstu obrađuje katubu, drevni dokument židovskog prava kojim se reguliraju prava i obveze bračnih drugova, a koji između ostalog sadrži i odredbe o prestanku braka i muževljevoj obvezi da ispuni određene financijske obveze koji proizlaze iz njegove odluke da napusti ženu. U tekstu su objašnjene židovske denominacije, te njihov različiti pristup katubi. Neki ju smatraju formalnim i proznim tekstom dok je za mnoge Židove i to prvenstveno one ortodoksne ona prvorazredan pravni dokument. Katuba može pod određenim uvjetima biti i dio civilnog prava i to u onim pravnim sustavima koji vjerskom pravu priznaju regulaciju statusnih odnosa državljana, dok je u Izraelu ona posebno bitan pravni dokument, obzirom da je obiteljsko pravo u Izraelu u nadležnosti Rabinskog suda ortodoksne vjerske zajednice. Katuba je tada poveznica između dva pravna svijeta: vjerskog i sekularnog.

Ključne riječi: katuba, židovsko pravo, bračno pravo, pravni sustav.

UVOD

Možda niti jedan izvor židovskog prava u isto vrijeme ne sadrži toliko različitih svojstava kao *katubah* (*katuba*). *Katuba* nije predbračni ugovor, zapravo točnije, nije samo predbračni ugovor: ona je vanjski i vidljivi izraz ljubavi dvaju Židova koji su odlučili sklopiti brak u vjerskoj formi te

potvrda o vezi židovskog bračnog para sa Stvoriteljem i Mojsijevim zakonima. Ovisno o denominaciji vjernika koji stupaju u židovski vjerski brak, ona će imati manju ili veću važnost, ali će u svakom slučaju ostati formalan i neizostavan dio kod sklapanja braka, pa makar ga taj par promatrao samo kao ukras na zidu doma. U onim zemljama koji vjerskim ritualima i dokumentima

¹ Ovaj rad pisan je za vrijeme studentskog boravka na Sveučilištu Northwestern, Evanston, Illinois, Sjedinjene Američke Države. Zahvaljujem također profesorici židovskog prava Roberti Kwall čija sam predavanja iz kolegija »Žene i židovsko pravo« pohađao na katoličkom sveučilištu DePaul u Chicagu; te kolegici Kate Watson, glavnoj urednici DePaul Law Review, koje su me svojim predavanjima, tekstovima i izlaganjima na kolegiju upućivale na relevantnu literaturu bez koje ovaj rad ne bi mogao biti napisan.

* Vanja-Ivan Savić, Pravni fakultet Sveučilišta u Zagrebu / Faculty of Law, University of Zagreb, Trg maršala Tita 14, 10 000 Zagreb, Hrvatska / Croatia, vanja.ivan.savic@pravo.hr

priznaju i civilne učinke, *katuba* će biti i ugovor u kojem se, primjerice, mogu odrediti obveze bračnih partnera u slučaju prestanka braka (židovsko pravo dozvoljava razvod)², ali ona može služiti i kao arbitražni sporazum s ili bez arbitražne klauzule kojim se određuje rabinski sud nadležan za slučaj razmirica ili razvoda. Ponekad će to biti i civilni sud, a o čemu će biti riječi dalje u članku. Ovisno o tome radi li se o ortodoksnom, konzervativnom ili reformskom židovskom braku, *katuba* će imati različitu težinu i proizvodit će različite pravne učinke. Ove podjele među Židovima nisu do kraja *definirane* te ne postoji jasna definicija ili linija povlačenja koja bi formalno jednu skupinu dijelila od ostalih, no valja reći da ortodokсни Židovi žive vrlo tradicionalno i prema strogim pravilima, striktno slijedeći drevne vjerske propise, dok konzervativni i reformirani Židovi nastaju kao pokreti Židova u Sjedinjenim Američkim Državama u protekla dva stoljeća te razvijaju bitno liberalnija tumačenja vjerskih propisa. No, *katuba* je prije svega poseban predbračni ugovor koji je sastavni dio perfektuacije sklapanja braka, koji se sklapa kao završni čin bračnih svečanosti. Njega potpisuju ženik i nevjesta te obavezno rabin koji predvodi ceremoniju sklapanja braka. Samim time, *katuba* će uvijek biti i formalni dokaz o sklopljenom braku. Tako je *katuba* i predbračni ugovor i ugovor o sklapanju braka u jednom koji će čak i samo

»kulturni Židovi«³ kao dokument postaviti na najvidljivije mjesto na ulazu u dom. Iako je ona dio svečanog sklapanja braka, ona, kao što je već naznačeno, ima element onoga što smo mi u civilnom pravu naučili nazivati predbračnim ugovorom, jer se u njezin tekst unose odredbe koje se odnose i na dužnosti bračnih drugova za vrijeme trajanja braka, kao i odredbe o oštećenju žene u slučaju razvoda, prema čemu se *katubu* treba smatrati posebnim pravnim dokumentom kojim se štite žene u brakovima.

Nastavno na gore izneseno, važno je reći da je preljub u židovskom pravu zabranjen, ali je razvod moguć (i dozvoljen). Ovo je važno napomenuti iz razloga što židovsko pravo dozvoljava promjenu »odabranog« životnog partnera, ali bez preljuba i uz valjano provedeni postupak razvoda braka. Naravno da preljub često nije razlog za razvod braka, ali u ovom kontekstu je važno ukazati na vrijeme kontakta s drugom ženom i vjerski (i vremenski) ispravan način »promjene« bračnog druga. Da bi razvod bio valjan, muž ženi mora »izdati« dokument koji se u hebrejskom naziva *get* (množina *gettin*), kojim ju razrješava veza i obveza koje ona s njim ima, te izjavljuje da od toga trena može biti »udana za bilo koju osobu«.⁴ Kao i *katuba*, *get* je obično pisan na izvornom, aramejskom jeziku, jeziku koji je govorio i Isus Krist. U kasnijem tijeku rada bit će objašnjeno što *katuba* zapravo znači za prestanak braka kod

² U isto vrijeme pomalo paradoksalno, u židovskoj populaciji razvod braka je prilično rijetka pojava. Židovsko pravo o razvodu govori kao o neželjenoj pojavi, ali ga ne zabranjuje. Zanimljivo je reći da razvod ne stvara stigmu za bivše bračne drugove.

³ Termin »*Cultural Jew*« razvila je u svom djelu Roberta Kwall, profesorica židovskog prava sa Sveučilišta DePaul u Chicagu (vidi Rosenthal Kwall, 2015.).

⁴ Biblija, Knjiga ponovljenog zakona 24: 1-4. Zahvalan sam za primjer koji mi je dala prof. Kwall – prenosim ga na engleskom: »*On the... day of the week, the... day of the month..., in the year... anno mundi according to the number (of years) that we count here in (name of place of writing), I Yaakov called Jacob called Jack, son of Yitzchak called Isaac, standing today in (name of place), desire of my own free will, without any duress, to leave and release and divorce you my wife Sarah called Surka, daughter of Moshe called Moses called Morris, standing today (if applicable) in..., who previously been my wife, and now I release and send away and divorce you so that you will be free and govern yourself to go and be married to any man you desire, and let no person oppose you, from this day*

pojedinih židovskih denominacija kojima određeni židovski par pripada. Pravo na razvod braka u židovstvu pripada mužu, te je njezin položaj u odnosu na muža *ab initio* nepovoljniji. Postoje situacije kada do razvoda ne dolazi, jer joj ga muž ne želi dati ili joj je pak muž otišao, a ne zna gdje je ili jer je otišao u rat pa se ne može proglasiti umrlim i slično. Takva žena, koja se naziva *agunah*, što zapravo znači »vezana lancima«, ne može dobiti »odrješenje« od braka. Iz ovoga je već vidljivo da je u tradiciji židovskog prava postalo potrebno pronaći dodatne mehanizme koji bi zaštitili ženu, gdje je to bilo pravno dozvoljeno i moguće. *Katuba* je upravo jedan takav mehanizam. Zanimljivo je da pred rabinskim sudom postoji postupak u kojem žena može tražiti da sud naloži mužu da joj da *get*, ali ukoliko muž to ne učini, žena će i dalje biti smatrana udanom i od tog trenutka nazivat će se *aguna*, odnosno »vezana« (lancima) (Silverberg, 2015.). Ženi tada preostaje jedino naći načina da dobije muževljevu privolu, da pronađe dokaze da je muž umro ili pak da brak proglasi ništavim, a što je prisutno i

u nekim drugim pravnim sustavima (Silverberg, 2015.). Još jedna od situacija u kojoj je položaj žene znatno otežan jest bitna obveza žene Židovke koja je ostala udovica, a nije imala djece. Ona se treba udati za brata svog pokojnog muža, koji se naziva *levirom*, a ona *yevamah*.⁵ Ovo je jedan od niza primjera iz židovskog prava koji pokazuje da poligamija izvorno nije bila zabranjena (ona je kasnije kulturološki potisnuta), jer je moguće da je brat preminulog supruga već oženjen. Postoji jednostavna procedura (ritual) kojim brat može raspustiti ženu koja je postala udovica, te je ona u tom slučaju slobodna i može se po drugi put udati. No, ako je brat nevoljan to učiniti ili je mentalno bolestan ili pak jednostavno smatra da je to besmisleno (jer nije religiozan), za religioznu Židovku tradicionalnih pogleda to predstavlja nepremostiv problem. Kasnije će biti riječi tko se može smatrati tradicionalnim Židovom. Ovo će posebno biti problem ako se radi o sklapanju braka i obiteljsko-pravnim pitanjima i odnosima koji se ravnaju prema pravu države Izrael, jer kao što je poznato, u Izraelu je statusno

and forever; and behold you are permitted (to be married) to every person. And this shall be for you from me a bill of divorce and epistle of sending away and a bill of releasing according to the law of Moses and Israel. « Prijevod na hrvatski glasi: »Danas, dana... u jednu... mjeseca... godine koje mi (Židovi) brojimo na ovome svijetu, u ovome mjestu, ja, Jaakov kojeg zovu Jacob, odnosno Jack, sin Yitzaka kojeg zovu Isaac, stojim danas u (ime mjesta), prema svojoj želji i volji, bez pritiska, te želim otpustiti i razvesti se od tebe, moja žena Sarah, koju zovu Surka, koja si kći Mosesa kojeg zovu Morris, koja se nalazi u (ako je primjenjivo...), koja si bila mojom ženom. Ja te sada oslobađam i otpuštam i razvodim se od tebe kako bi bila slobodna i upravljala sobom i kako bi se mogla udati za onoga kojeg želiš i čemu se nitko ne bi mogao suprotstaviti, od danas pa do vijeka, te se smatraj podobnom da se udaš za bilo koju osobu. Ovaj dokument bit će dokaz koji ti predajem za razvod te potvrda o otpuštanju i oslobađanju prema zakonu Mojsijevom i zakonu Izraela« (vl. prijevod, stiliziran; ovdje se pod »Izrael« ne misli na državu, već na nasljeđe izraelsko (židovsko)).

⁵ Ponovljeni zakon 25: 5. Zanimljivo je da židovsko pravo ne propisuje što ako je brat već oženjen. Odgovor na to pitanje nije suviše kompliciran, jer židovsko pravo izvorno ne zabranjuje poligamiju. Tek se u novije vrijeme i to za vrijeme aškenaskoga rabina Gershoma, a pod utjecajem kršćanstva, prihvatilo monogamni brak. Izvorno Tora, odnosno njeno Petoknjžje, ne brani poligamiju. O preljubu će se raditi samo ako žena koja je udana ima odnose s drugim muškarcem (Židovom). Zanimljivo je u rabinskoj literaturi da se smatra da je muškarac s kojim je žena spavala nežidov (oboriva presumpcija), jer bi u protivnom djeca koja bi nastala iz takvog odnosa bili tzv. *mamzerim*, odnosno kopilad, što bi ih obilježilo generacijama, a o čemu postoje posebna pravila, ali to nije posebna tema ovoga rada. Ovdje načelno samo treba reći da rabinsko pravo na taj način čuva pravilo da se židovstvo nasljeđuje po majci. Kada bi se seksualni odnos i dijete koje se iz takvog odnosa začne i rodi smatrao odnosom dvaju Židova, onda osim što bi to dijete bilo Židov, bilo bi i kopile (bastard) pa bi se na taj način dobilo Židova koji je obilježen. Radi zaštite židovstva i njegovog prenošenja po majci, razvijeno je pravilo da djeca iz preljuba s nežidovom nisu kopilad.

pravo religijsko pravo pojedinog državljanina. Ovaj institut obrađuje se iz želje da se ukaže na religijski pravni sustav židovskog prava koji u državi Izrael ima direktne učinke i na civilno, statusno pravo. *Katuba* je time i institut civilnog prava države Izrael, a njezino uređenje može poslužiti i kao rješenje za neke druge pravne sustave koji žele usavršiti regulaciju pravnih odnosa među bračnim drugovima.

OPĆE SVOJSTVO STATUSNOG PRAVA U IZRAELU

Nakon stvaranja države Izrael, pojedina pravna pitanja bivaju regulirana vjerskim propisima prvenstveno židovskog prava, ali također i prava vjerskih grupa koje su živjele na teritoriju Palestine, prije svega kršćana i muslimana.⁶ Tako su statusna pitanja građana države Izrael regulirana vjerskim propisima pojedine religije, a pitanja poput vjenčanja ili pak razvoda ostavljena su vjerskim sudovima u kojima sude isključivo suci pripadnici pojedine vjeroispovijesti. Zanimljivo je da, što se i samih Židova tiče, ne postoji mogućnost provođenja postupka prema pravilima koja nisu u skladu s ortodoksnim židovstvom. Kao što će se vidjeti kasnije u tekstu, židovstvo se kroz 20. stoljeće razvilo (napose u Sjedinjenim Američkim Državama) kroz denominacije u nekoliko temeljnih pravaca, te brojne

podpravce. Govoriti o židovskoj vjeri u singularitetu ne samo da nije precizno, već je i pravno i religijski pogrešno. Židovi koji su konzervativni (ne smije ih se miješati s ortodoksnima) te oni reformirani, nemaju svoje sudove, te su prisiljeni obratiti se ortodoksnim sucima-rabinima i na taj način na mala ili pak velika vrata propustiti utjecaj ortodoksnog židovstva u svoje živote. Na ovaj način nalaze se u sličnoj situaciji kao i neki kršćani: primjerice, pentakostalci koji nemaju propisan status u Izraelu, jer ova država u ovom smislu propisuje *numerus clausus* vjerskih zajednica.⁷ Valja napomenuti da je svim vjerskim sudovima (*din*) dozvoljeno i dapače, upućeno uzimanje slučajeva iz područja statusnog prava, ali ne svima u jednakom opsegu, što ovisi o denominaciji. Primjerice, židovski sudovi sude i rješavaju samo pitanja ženidbe i razvoda, dok, primjerice, muslimanski sudovi imaju nešto širi dijapazon djelovanja koji se odnosi na šire rješavanje odnosa u obitelji. Isto je i sa sudovima zajednice Druza.⁸ Važno je reći da su suci (*kadije*) u tim sudovima također imenovani od Knesseta, izraelskog parlamenta.⁹ Prilikom formiranja države Izrael, Ben Gurion odlučio je zadržati vjerski princip rada sudova kada se radi o obiteljskim pitanjima. Ovaj stav potvrđen je odlukom izraelskog Knesseta iz 1953., kojom su svi Židovi (pa i oni nevjernici) stavljeni pod jurisdikciju orto-

⁶ Zanimljivo je da u Izraelu danas postoji lista priznatih religija, među kojima su, primjerice, katolička, pravoslavna, ali ne i protestantska vjerska zajednica. Vidi: Israeli Law Guide: <http://www.llrx.com/features/israel3.htm#limitedapplicability> (30.1.2015.).

⁷ Vidi: Human Rights in Israel: Freedom of Religion, pristup: http://www.jewishvirtuallibrary.org/jsource/Society_&_Culture/freedom.html (30.1.2015.): »The State of Israel recognizes the following religions: Jewish, Christian, Muslim, Druze and Baha'i. Within the Christian religion the following denominations are recognized: Greek Orthodox, Greek Catholic, Latin (Roman Catholic), Armenian Orthodox, Armenian Catholic, Maronite, Syrian Orthodox, Syrian Catholic, Chaldean (Catholic) and Evangelical Episcopal (Anglican).«

⁸ Israeli Law Guide (<http://www.llrx.com/features/israel3.htm#specialcourts>), 31.1. 2015.

⁹ The religious court system was established mainly by the Palestine Order-in-Council 1922-1947, sections 47, 51-56. Kadije su birani od parlamenta: http://www.knesset.gov.il/committees/eng/CommitteeHistoryByCommittee_eng.asp?com=257 (31.1.-2015.).

doksnog rabinskog suda, te je praktički taj princip ostao na snazi i do dan danas.¹⁰

ŽIDOVSKJE DENOMINACIJE

Možda je manje poznato da židovstvo ima gotovo jednako brojno podjela kao i, primjerice, kršćanstvo, no zbog nedovoljne upoznatosti mnogi ga doživljavaju kao jednu homogenu cjelinu. U određenom smislu, to je točno jer, zapravo, i unatoč svim različitostima, židovski identitet je uistinu jedinstven u smislu pripadnosti kako propisuje *halakha*¹¹: dijete majke Židovke bit će Židov i na njega će se primjenjivati Mojsijev zakon. No kada se židovstvo promatra kroz prizmu židovskog prava, onda sami Židovi pravo koje se na njih mora primijeniti promatraju vrlo različito. Zanimljivo je

da su židovske denominacije, iako su neke karakteristike i posebnosti razvijene i kroz ranija stoljeća¹², nastale prije svega od 18. i 19. stoljeća naovamo, a napose u anglofonim zemljama i to prvenstveno u Sjedinjenim Američkim Državama u 20. stoljeću. Pokret koji se pojavio među europskim Židovima u 19. stoljeću naziva se *Haskalah*, a rezultirao je sekularizacijom židovske religije, te počeo promatrati židovstvo više kao kulturu, a manje kao religiju. Njegov začetnik bio je Moses Mendelssohn, njemački židovski filozof (Bridgwater, 1964.: 906).¹³ No, kao što je već rečeno, denominacije u judaizmu su se ozbiljnije počele oblikovati s odlaskom Židova u angloameričke zemlje, prvenstveno Sjedinjene Američke Države.¹⁴ Iako je denominacija danas

¹⁰ »Any government leader must prescribe for himself priorities, must decide on first things first...(W)here there was agreement on what was urgent to me, I was prepared to make concessions on what was urgent to others...When I wanted to introduce national service conscription, the religious parties said they would of course support it but they insisted that all army kitchens be kosher. Kosher kitchens to them were of paramount importance; to me they were of subsidiary interest. It was a price I was prepared to pay for their full-fledged support on a vital defense measure... In the same way I agreed not to change the status quo on religious authority for matters of personal status. I know it was hard on some individuals. But I felt, again in the national interest, that it was wise to...pay the comparatively small price of religious status quo.«

Vidi: <http://archive.adl.org/israel/conversion/creation.html#.VMYA8hs5DIV>, cit. prema Sachar (1997.).

¹¹ Sveukupnost propisa koji proizlaze iz korpusa židovskog prava koji se odnose i na pisano i usmeno pravo.

¹² Podjela na Aškenaze i Sefarde je najpoznatija podjela židovskog identiteta, mada se ovdje ne može govoriti o denominacijama, već o dvije skupine Židova koje su se zbog geo-političkih razloga različito razvijale i stapale s narodima i religijama koji su ih okruživali. Pa su tako Aškenazi koji su živjeli u istočnoj i zapadnoj Europi te Rusiji bili pod utjecajem kršćanskog načina života te običaja Europe. Sefardi koji su bili utopljeni u arapsku kulturu i bili u doticaju s islamom razvijali su svoje običaje (i pravo!) na drugačiji način. Jedna od tipičnih razlika između Sefarda i Aškenaza bila je različito gledanje na poligamiju. Iako formalno nezabranjena (dozvoljena, za razliku od poliginije), u Aškenaza je ranije odbačena zbog dodira s kršćanstvom, a za koju je doktrinarno zaslužan Rabbi Gershom ben Judah. U svakom slučaju, ove dvije grupe različito su razvile onaj dio židovskog prava koji se ne odnosi na Toru (Petoknjžje), već na rabinsko pravo i tumačenja Biblije i komentatora. Naravno da postoje podjele osim na Aškenaze i Sefarde, podjele na Yemenite i Mizrahe, Bukhare itd. Država Izrael priklonila se stavu rabina Gershoma: tako da je poligamija u židovskom pravu zabranjena. Iako, tehnički, poligamija je dozvoljena za Sefarde i ostale »istočne/orijentalne« Židove, posebno one koji žive pod utjecajem islama, gdje je poligamija norma. v. <http://www.shamash.org/lists/scj-faq/HTML/faq/08-06.html> (4.2.2015.). Židovsko pravo od Židova traži da priznaje prava zemlje Dina D'Malchuta Dina, Talmud (Nedarim 28a, Gittin 10b, Bava Kama 113b, Bava Batra 54b) Shmuel said, The law of the country is law. Rabbi Moshe Reib Halberstadt, v.: <http://www.yeshiva.co/ask/?id=6222>. Tako da će većina Židova živjeti u zemljama koje ne dozvoljavaju poligamiju, pa makar ne slijede aškenasku tradiciju, po ovoj osnovi bit će monogamni.

¹³ Vidi i Stanford Encyclopedia of Philosophy: <http://plato.stanford.edu/entries/mendelssohn/>.

¹⁴ Židovi obuhvaćaju 0,2% svjetskog pučanstva, a od toga ih je podjednak broj u Sjedinjenim Državama i Izraelu: podatak iznesen na 21. godišnjoj konferenciji o pravu i religiji održanom na Brigham Young University, Provo, Utah, Sjedinjene Američke Države, 4.-7. listopada 2014.

mnogo, osnovna podjela koju svi proučavatelji prava i religije priznaju je na ortodoksne, konzervativne i reformirane Židove. Važno je razumjeti da će pripadnost nekoj od navedenih grupacija izravno utjecati na ponašanja koja se odnose na sklapanje i razvod braka, i na ukupan odnos spram bračnih i obiteljskih odnosa. Na razvoj svih njih i njihovo definiranje utjecao je pokret »prosvjetljenja« koji je Mendhelsohn započeo. Asimilacija te stalna seljenja učinila su svoje: Židovi su počeli tražiti svoje mjesto u novim okolnostima. Oni koji su htjeli emancipaciju, ali i uvjetno rečeno modernizaciju, razvili su se u reformirano židovstvo, koje je zasigurno išlo u ruku pod ruku sa sekularizacijom. Nije pretjerano reći da je ovo židovstvo više oslonjeno na kulturu nego na spiritualnost. Ortodoksno židovstvo htjelo je zadržati »stare« korijene, te je tragaloo za još većim povezivanjem s religijom i tradicijom kao načinom odupiranja sekularizaciji i asimilaciji. Primjer za pripadnike ove denominacije su vrlo poznati hasidski Židovi¹⁵. I na kraju, konzervativno Židovstvo razvilo se kao »balans« između ove dvije varijacije. Njegove dvije karakteristike su adaptacija te tradicija (Bridgwater, 1964.: bilj. 15).

Ovisno o tome kojoj grupaciji pripada, Židov će pratiti pravne propise kako ih čita njegov rabin. Dakle, *katuba* je pravni dokument za svakoga od njih, ali za svakoga od njih ima različito značenje i proizvodi različite pravne učinke.

KATUBA KAO PRAVNI DOKUMENT

Sada kada je izložena cjelokupna pozadina i širi kontekst u okviru kojeg se pojavljuju pojedini propisi židovskog prava, lakše će biti objasniti i *katubu* koja se kao dokument provlači kroz svaku židovsku denominaciju, ali s obzirom na stav prema braku i bračnim odnosima, ta ista *katuba* dobiva i sasvim drugačije značenje i smisao. Kod većine Židova prevladava mišljenje da je *katuba* danas samo folklorni detalj kojim se daje (lijepa) potvrda o zaključenju braka. No, to ipak nije tako kada je riječ o ortodoksnim Židovima: za njih ovaj dokument ima striktno pravno značenje, odnosno proizvodi pravne posljedice. On se uglavnom piše na aramejskom, ali se vrlo često piše i na jeziku zemlje, čiji su Židovi državljani, u praksi najčešće engleskom, prvenstveno zbog broja Židova u Sjedinjenim Američkim Državama (Feldman, 1990.).¹⁶ S obzirom da se prema židovskom pravu samo muž razvodi od žene, postojanje i tekst *katube* može imati dalekosežne posljedice i u civilnom pravu. Primjerice, obiteljski statut države New York sadrži odredbu da se priznaju odredbe vjerskih ugovora židovskog prava, pa tako i sadržaj *katube*. Žene kojima muškarci ne daju razvod, jer oni »drže vlast« nad razvodom braka (*get*), nazivaju se *agunot* i zaista se mogu naći u velikim problemima.¹⁷ Naravno da one mogu zatražiti civilni razvod braka prema propisima zemlje u kojoj žive (osim Izraela, s obzirom da Izrael prati ortodoksnu rabinsku praksu u pitanjima obiteljskog prava, što je ranije i naznačeno), ali ukoliko žele živjeti prema vjerskim pravilima, to im više nije

¹⁵ Vidi i Heradi židovstvo.

¹⁶ Aramejski je bio *lingua franca* za sve Židove i smatrao se pravnim jezikom talmudskog prava.

¹⁷ Preporučam pogledati izvrsnu mrežnu stranicu posvećenu stvarnim problemima žena u Sjedinjenim Američkim Državama: »Stuck in The Middle« – <http://www.thisamericanlife.org/blog/2014/02/stuck-in-the-middle-update-gital-got-her-get>.

moguće.¹⁸ Poznati židovski rabin, Michael Broyde, koji bi se mogao nazvati modernim ortodoksnim rabinom, smatra da na neki način postoji primat sekularnog prava te da se mora prije svega poštovati pravo zemlje življenja (stanovanja), dok, primjerice, rabin Chaim Malinovitz smatra da prije svega razvod treba provesti *Bet-Din*¹⁹, a tek potom državni sud (Broyde i Malinovitz, 1997., prema Nichold, 2012.: 154). Ono što je zaista zanimljivo jest činjenica da je sklapanje braka u židovskom pravu, gledano u odnosu Židova prema sekularnom društvu u kojem žive, prije svega interni vjerski ugovor i da za njih nema puno veze s javnim karakterom braka, te time civilnim pravom i odnosima. Iz ovoga proizlaze problemi Židova koji žive u dijaspori, a gdje se traži pokoravanje pravu zemlje koja regulira ova pitanja. Iz ovoga proizlaze i različiti stavovi pojedinih tumača propisa (Broyde i Malinovitz, 1997., prema Nichold, 2012.: 140). Važno je reći da je povijesno gledano *katuba* nastala primarno kao jamstvo za udovice koje bi na taj način trebale biti zaštićene u slučaju muževljeve smrti (Broyde i Malinovitz, 1997., prema Nichold, 2012.)²⁰, samo što je njezina funkcionalnost obuhvaćala i slučajeve razvoda, koji u židovskom pravu nije zabranjen (na njega se nipošto ne gleda pozitivno, ali ne proizvodi stigmatu). Ovaj institut prije svega trebao je štititi žene u doba partimonijalne i izrazito muški orijentirane zajednice. Isto tako valja reći da je i dalje razvod bio stvar muškarca: on je mogao to učiniti i u slučaju

kada mu se naprosto svidjela druga žena, ali u tom slučaju, morao je plaćati »odštetu«, koja se nije isplaćivala samo ako je krivnja bila na strani žene o čemu je trebao odlučiti rabinski sud (Broyde i Malinovitz, 1997., prema Nichold, 2012.: 141).²¹ U počecima, *katuba* je bila puki ugovor s uglavcima poput današnjih formaliziranih tipskih ugovora, gdje je uglavljeno koliko bi muž trebao platiti u slučaju razvoda; zatim tekst da žena ima pravo (mora) dobiti razvod u slučaju muževljeve krivnje, odnosno ako se radi o prevari s udanom ženom (ako nije udana nema ovakvog prijestupa, jer poligamija izvorno nije zabranjena u biblijskom pravu). Zanimljivo je da ona mora dati dozvolu za razvod u svakom slučaju, te se muž ne može oženiti drugom dok se ta suglasnost ne dodijeli. Ovo možda naizgled ne izgleda funkcionalno, ali ako gledamo pravila o *katubi* u širem kontekstu, vidimo da se zapravo radi o zaštiti žene da ne dozvoli muževljevo napuštanje i šikanu dok god nije namirena. Ukoliko bi bila namirena, a ipak ne bi dala odobrenje, to bi bila osnova za ekskomunikaciju.²² Ostale odredbe koje se odnose na pravo žene da od vjerskog (rabinskog) suda traži da naloži mužu da pristane na razvod odnosile su se na seksualnu nekompatibilnost i specifično pojavu čireva (Broyde i Malinovitz, 1997., prema Nichold, 2012.) (danas poznati uzročnik bolesti: *Staphylococcus aureus*) i to samo čireva, što je povijesno bio veliki higijenski problem, te je kao takav ušao u rabinsko pravo i komentare.

¹⁸ Paralela se može povući s poništajem braka kod katoličkih parova. Katolički brak nije razrješiv, tako da se supružnik koji je sklopio takav brak ne može sklopiti novi, osim u slučajevima kada crkveni sud odluči da brak nije ni bilo (anulacija). Ukoliko bi katolik koji nije dobio potvrdu o ništavosti braka (dakle, *ex tunc*) sklopi novi, ali ovaj put civilni brak, što je naravno moguće, na neki način biva isključen iz zajednice kroz nemogućnost primanja pričesti (Canon 1055 – 1165).

¹⁹ Na hebrejskom izvorno »kuća prava«, a zapravo rabinski sud.

²⁰ U rimskom pravu ovo odgovora *donatio propter nuptias*, odnosno *dotarum*, od čega je u slavenskim jezicima nastala riječ *dota*, mada s drugačijim značenjem.

²¹ Vidi također Rabi Akiva, bilj. 8.

²² Ovako ističe Rosenthal Kwall čija sam usmena pojašnjenja pretočio u vlastite rečenice.

Važno je reći da se kruto poimanje važnosti *katube* kao ugovornog i kompezatornog akta (dokumenta) promijenilo nakon tumačenja Rabina Gershoma iz Mainza koji je pod utjecajem kršćanstva *katubu* približio dokumentu o savezu između muškarca i žene, a udaljio ju od izvornog kontraktnog sadržaja i to tumačenjem da žena u svakom slučaju treba dati pristanak za razvod braka (do 11. stoljeća ovo nije bilo tako) (Broyde i Malinovitz, 1997., prema Nichold, 2012.: 143). Nakon ovoga mnogi, barem aškenaski rabini, smatraju da je postojanje *katube* nepotrebno jer je žena također »gospodarica« stvari u smislu davanja suglasnosti za činjenja razvoda dopuštenim, što je za ortodoksne Židove od iznimne važnosti (Broyde i Malinovitz, 1997., prema Nichold, 2012.)²³; no ipak, *katuba* ostaje prisutan dio bračnih ceremonijala gotovo svih židovskih bračnih parova. Ona je, naravno, ipak dodatno važna kod ortodoksnih Židova orijentalne sefardske i drugih tradicija, gdje je ugovorni dio i njezin smisao u vidu obeštećenja i dalje izrazito prisutan. Radi se o onim Židovima koji ne slijede tradiciju aškenaskog judaizma.

Zanimljivo je da je prisutnost *katube* značajna i za primjenu i u civilnom sekularnom pravu. U američkoj saveznoj državi New York, savezni prizivni sud pristao je na primjenu odredbe koja se nalazila u jednoj *katubi*, a u kojoj je stajala nadležnost rabinskog suda, no nije se osvrnuo na financijske odredbe istog dokumenta: ovdje se također lijepo navodi, a u skladu s pravilima međunarodnog privatnog prava, mogućnost primjene i financijskih odredbi *katube*, ali u slučaju da se radi o dokumentu koji je donio ili primijenio sud države Izrael. U tom slu-

čaju (mada ova pitanja rješava vjerski sud), radilo bi se o sudu koji je u jednoj državi priznat kao državni (Broyde i Malinovitz, 1997., prema Nichold, 2012.: 146).

S obzirom da je *katuba* dokument koji obuhvaća i religiozne i materijalne odredbe, koji se također u ovom kontekstu mogu smatrati duhovne naravi, ona u cjelini može biti tretirana kao dokument koji može biti primijenjen u onim pravnim sustavima koji mu priznaju javni karakter. To, naravno, još ne znači da bi se, primjerice, financijske odredbe *katube* primijenile u SAD-u ili bilo kojoj drugoj državi, već da bi u tom slučaju primjena pravila međunarodnog privatnog prava (kao pravila internog prava) mogla dovesti do priznavanja i odredbi o financijskom namirenju bračnog druga. Prije rasprave o promatranju *katube* iz kuta arbitražnog prava, valja istaći da je povijesno *katuba* imala i neke druge socijalno-regulatorne učinke. *Katuba* je propisivala i neke vrlo konkretne muževljeve obveze i to osiguravanje hrane, odjeće i seksualnih odnosa (Feldman, 1990.: 141), te je poticala napuštanje poligamije²⁴.

No, u područjima pod utjecajem islamskog prava, primjerice, kod Sefarda u Španjolskoj poligamija i nije bila tako rijetka.²⁵ Važno je još reći da osnova za postojanje *katube*, kao zaštite žene, iako smatrana ugovornim odnosom, postoji od samih početaka judaizma te se nalazi i u samom biblijskom pravu (Tori).²⁶

LIBERMANNOVA KLAUZULA

Katuba se na izvjestan način može promatrati i kao arbitražna klauzula. Poznati američki rabin dr. Saul Liebermann 1954.

²³ Usp. Rabi Moshe Feinstein.

²⁴ Jewish encyclopedia: [http://www.jewishencyclopedia.com/articles/12260-polygamy\(8.2.2015.\)](http://www.jewishencyclopedia.com/articles/12260-polygamy(8.2.2015.)).

²⁵ Soc. Culture Jewish Newsgroups; vidi: [http://www.shamash.org/lists/scj-faq/HTML/faq/08-06.html\(8.2.2015.\)](http://www.shamash.org/lists/scj-faq/HTML/faq/08-06.html(8.2.2015.)).

²⁶ Izlazak 21: 10.

godine određuje tekst koji se uglavljuje u dokument sljedećeg sadržaja:

»_____, the groom, and _____, the bride, further agreed that should either contemplate dissolution of the marriage, or following the dissolution of their marriage in the civil courts, each may summon the other to the Bet Din of the Rabbinical Assembly and the Jewish Theological Seminary, or its representative, and that each will abide by its instructions so that throughout life each will be able to live according to the laws of the Torah.«²⁷

Ova klauzula kao dio *katube* je po prvi put primijenjena u slučaju *Avitzur v. Avitzur*²⁸. Prihvaćena je kao vrsta arbitražne klauzule koja upućuje na primjenu židovskog bračnog prava, pa time i sadržaja čitave *katube* koja je popisana kao predbračni ugovor. Ovo, naravno, može izazvati čitav niz problema, jer u slučajevima kada muškarac ne želi sudjelovati u razvodu, a ugovorena je primjena židovskog prava, žene traže pravnu zaštitu sekularnih sudova koji bi trebali primijeniti vjersko pravo. Poseban problem javlja se u situacijama kada netko od bračnih drugova i dalje ostaje Židov-vjernik, ali je promijenio denominaciju koja drugačije gleda na taj *get*. Primjerice, to je slučaj kada neki ortodokсни Židov postane reformirani ili pak konzervativni vjernik, a pri čemu ta denominacija potpuno drugačije gleda na funkciju i ulogu *katube* (više u: Broyde i Malinovitz, 1997., prema Nichold, 2012.: 147 et seq).

Broyde lijepo skreće pozornost na činjenicu da postoje dva sustava: sustav jav-

nog bračnog prava i onog privatnog. U javnom sustavu ne postoji »pravo na brak« ili »pravo na razvod«, već su to pitanja koja su oblikovana društvenim normama, te su moguća sasvim različita gledišta o istom socijalnom pitanju, što je danas vrlo aktualno i u javnosti problematizirano.²⁹

Ono što je kod izlaganja o ovome još važnije za napomenuti jest činjenica da je savezna država New York 1983. donijela Zakon o židovskom razvodu³⁰ koji je sadržavao odredbe o dobrovoljnom podvrgavanju židovskom pravu, a koji je nadopunjen 1992. zakonom istoga imena³¹. Oba zakona, kako je rečeno, donijela su nešto sasvim novo u javnopravni poredak savezne države New York: direktnu primjenu vjerskih propisa o razvodu s javno-pravnim učinkom. Broyde piše o važnosti ovog Zakona za mnoge koji žele živjeti u skladu s židovskim pravom (*Hallacha*), ali žele poštovati i pravo države u kojoj žive, a što je također u skladu s židovskom pravom koje zahtijeva takvo ponašanje. No Broyde prije svega daje vrijednu analizu konfuzije koja je nastala ispreplitanjem vjerskog i sekularnog prava, s obzirom da je navedeni zakon sada bio zakon i za civilne sudove koji su trebali primjenjivati *katubu*, odnosno Liebermannovu klauzulu, te je mogao čak tehnički i razvesti židovski par (Broyde i Malinovitz, 1997., prema Nichold, 2012.: 148-156), što su mnogi ortodokсни rabini počeli kritizirati kao neprihvatljivu mogućnost: da civilni sud razvede ono što je sklopljeno na vjerski način.³² Ono što se u praksi dogodilo je suradnja rabinskih i civilnih su-

²⁷ <http://www.ritualwell.org/ritual/lieberman-clause> (9.2.2015.), a isto i Broyde i Malinovitz (1997.), prema Nichold, 2012.: 146-147.

²⁸ Predmet: 459 N.Y.S. zd 572 (1983).

²⁹ Pitanje koje se ovdje postavlja je izuzetno vrijedno, jer govori o pitanju regulacije pravnih pravila društva u skladu s većinskim moralnim i društvenim normama koje tvore javni poredak.

³⁰ Jewish Divorce Law (1983 *Get Law: Domestic Relations Law* §253).

³¹ Jewish Divorce Law (1992 *Get Law: DRL* §236 (B) (5) (h) and *DRL* §236 (B) (6) (d)).

³² Eric, V., Greenberg, J., Court Scandal Embroils Brooklyn Jews, u: Židovskom tjedniku od 2. svibnja 2003., http://www.thejewishweek.com/features/court_scandal_embroils_bklyn_jews (9.2.2015.).

dova, što nikada do tada u SAD-u nije bio slučaj. Zabilježeni su slučajevi u kojima su suci tražili načina da »primoraju« muža da potpiše *get*, odnosno ispravu o razvodu (npr. Broyde i Malinovitz, 1997., prema Nichold, 2012.: 157). U svakom slučaju, supružnici koji su se odlučili za primjenu židovskog razvoda temeljem uglavka koji se nalazi u *katubi* (a zapravo kao primjena čitavog, općeg teksta *katube*), bilo kao teksta Libermannove klauzule koja se unosi u civilni predbračni ugovor, bili su vezani odredbama vlastitog odabira. Broyde zanimljivo navodi da bi bilo intrigantno zamisliti slučaj u kojemu bi jedan od supružnika prešao na katoličanstvo (Broyde i Malinovitz, 1997., prema Nichold, 2012.: 155) te osporavao Libermannovu klauzulu – no, do ovakvog problema (još) nije došlo zbog velike integracije ortodoksnih Židova u zajednici. To bi značilo ekskomunikaciju na dvije razine, onoj vjerskoj, što bi značilo izopćavanje iz vjerskih institucija zajednice, te ekskomunikaciju iz zajednice same koja je čitava toliko prožeta religijskim atributima (Broyde i Malinovitz, 1997., prema Nichold, 2012.). Zanimljivo je da *katubu* i Libermannovu klauzulu ne priznaju neke američke države kao, primjerice, New Jersey, Arizona i Texas uz obrazloženje da dva različita rabina mogu različito ukazati na primjenu prava, pa nije moguće s apsolutnom sigurnošću utvrditi koji je konkretan sadržaj nekog vjerskog pravila, što je vrlo čest slučaj koji se javlja u vezi s interpretacijom židovskog prava. Te države smatraju da bi primjena ovakve

arbitražne klauzule uzrokovala kršenje: 1. amandmana koji jamči vjersku slobodu na način da svatko ima pravo slijediti one vjerske norme koje smatra valjanima, a na ovaj bi način jedne pravne vjerske norme i interpretacije smatralo »valjanijima« od drugih.³³ Već je ranije bilo riječi da jedino u državi Izrael što se tiče procesnih pitanja ovo ne stvara konfuziju: sve je u rukama vjerskih sudova.³⁴

KATUBA IPAK UKRAŠAVA DOM

Katuba je nastala prije svega kao zahtjev biblijskog prava da se zaštititi žena i njezin nimalo zavidan položaj u povijesti (i židovskog naroda). Iako židovstvo daje posebno mjesto ženi, čuva njezin položaj prije svega oko rituala i običaja, a što se posebno vidi i kroz nasljeđivanje židovstva putem majke, ono je ipak dominantno određeno odredbama koje muškarca stavljaju u prvi plan. Odredbe su to koje od njega traže da ima djecu (obveza imanja djece u judaizmu je obveza muškarca!), te da se oplemeni vjenčanjem, da moli, da je u mogućnosti zajedno s još devetoricom muškaraca učiniti *minjan* (kvorum nužan za određene molitve). Ipak, u tom muškom svijetu, Stari zavjet kroz velike ženske figure: Saru, Hanu, Rebeku, Ester, Mirjam, Leu i Deboru, a potonja je ujedno bila i veliki sudac, daje ženama pravo postaviti se kao subjekt različit, ali i ravnopravan. Ovakav stav priznalo je i rabinsko pravo čiji razvoj je fragmentarno opisan u ovom članku (Hartman, 2008.). *Katuba*

³³ Zahvaljujem kolegici Kate Watson, glavnoj urednici časopisa DePaul Law Review koja je na satovima iz kolegija »Žene i židovsko pravo« koja sam pohađao koncem 2014. na katoličkom sveučilištu DePaul u Chicagu iznijela navedene podatke. Nastavno na navedeno, u glavnom tekstu valja istaći da logika da se *katuba* ne treba uzimati u obzir zbog različitih tumačenja nije do kraja valjana, jer i dva pravnik (civilna suca) mogu različito tumačiti civilno pravo. Ono što bi eventualno bilo mjerodavno je pravorijek vrhovnog tijela, koji bi bio nadležan utvrditi je li poštovana procedura i *due process of law*: i u vjerskom i civilnom pravu.

³⁴ O tome više: Hacker, D., *Religious Tribunals in Democratic States: Lessons from the Israeli Rabbinical Courts*; dostupno na stranci Tel Aviv University: <http://www2.tau.ac.il/InternetFiles/news/UserFiles/RELIGIOUS%20TRIBUNALS%20IN%20DEMOCRATIC%20STATES.pdf> (10.2. 2015.).

je dokument zaštite prava žene i barijera od muževljeve samovolje, te ju prije svega kao takvu treba gledati. No *katuba* je, a to se čak i više vidi kod manje ortodoksnih Židova (konzervativnih ili onih pak reformiranih), zadržana kao dokaz skupa dobrih želja bračnih drugova: ona zato nije klasični predbračni ugovor, gdje se hladno i tehnički opisuje nešto o čemu se ne bi trebalo misliti u trenutku sklapanja braka, jer naglašava sumnju, a smanjuje slogu; već je ona često skup obećanja i popis (opis) osjećaja bračnih drugova u trenucima njihove najveće sreće i ushita. *Katuba* stoji na ulazu u svaki židovski dom, da u stresu svakodnevnog dana podsjeti na ljepotu ljubavi. Ona je, dakle, pravi dokument i prava lirika o braku kakav bi trebao biti.

Ona je za mnoge Židove ipak više ukras nego propis doma, no ona može i jest, kako je u tekstu utvrđeno, biti stvarni pravni propis za Židove koji ju potpisuju s namjerom da se na njih u okvirima civilnog prava, a u slučaju razvoda, mora primijeniti vjersko pravo. Uz navedeno, ona će svakako imati direktan učinak u državi Izrael, gdje su židovski vjerski sudovi, koji su nadležni za rješavanje pitanja iz obiteljskog prava u rukama ortodokсне židovske zajednice.

LITERATURA

- Rosenthal Kwall, R. (2015). *The myth of the cultural Jew: culture and law in Jewish tradition*. New York: Oxford University Press.
- Hartman, T. (2007). *Feminism encounters traditional Judaism : resistance and accommodation*. Waltham, MA: Brandeis University Press.
- Silverberg, N. (2015). The Agunah. Dostupno na http://www.chabad.org/library/article_cdo/aid/613084/jewish/The-Agunah.htm
- Sachar, H. M. (1997). *A history of Israel: From the rise of Zionism to our time*. New York: Alfred A. Knopf.
- Bridgwater, W. (Ed.) (1964). Jews. In *The Columbia-Viking Desk Encyclopedia* (2nd ed.). New York: Dell Publishing Co.
- Feldman, M. (1990). Jewish woman and secular courts: Helping a Jewish woman obtain a get. *Berkeley Women's Law Journal*, 5(1), 139-169. Dostupno na <http://scholarship.law.berkeley.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1038&context=bglj>
- Nichols, J. A. (Ed.). (2012). *Marriage and divorce in multicultural context: multi-tiered marriage and the boundaries of civil law and religion*. New York: Cambridge University Press.

Summary

KATUBAH IN JEWISH LAW

(הבית)

Vanja-Ivan Savić

Faculty of Law, University of Zagreb
Zagreb, Croatia

In this text author examines katubah, ancient document of Jewish (Rabbinical) Law which regulates rights and obligations of Jewish husband and wife. That document contains provisions on the termination of marriage and in that respect focuses on the husband's obligation to compensate his deserted wife. Through paragraph of the text author describes Jewish denominations and their distinctive approach to this issue. For many Jews it is just formal and literal text, but for many of them it is legal document, specially for the members of Orthodox Jewish community. Author shows that katubah, can be also part of the civil legal systems: in those legal environments which give regulatory powers to religious laws. In Israel, katuba is important part of Matrimonial Law since family courts are run by orthodox rabis who recognize katubah as binding contractual document. Katuba therefore may be connection between two legal worlds-religious and civil.

Key Words: Katubah, Jewish Law, Matrimonial Law, Legal System.